

УДК 343.21(477)

Є.М. Вечерова,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: НОРМАТИВНИЙ ВИМІР

Анотація. В статті представлено новий фокус бачення принципів кримінального права як своєрідного продовження та деталізації нормативності кримінального права в структурі кримінального права. Надано авторське визначення принципів кримінального права як керівних ідей, які носять об'єктивно-суб'єктивний характер, відзеркалюють найкращі надбання суспільства в правовій сфері, ґрунтуються на соціальній справедливості і визначають квінтесенцію протидії злочинності засобами кримінального права. Аналізуються окремо взяті ознаки принципів кримінального права з позицій їх нормативного наповнення.

Ключові слова: Нормативність, цінності, кримінально-правове регулювання, принципи кримінального права, норми кримінального права, функції кримінального права.

Постановка проблеми. Сутність кримінального права — це те основоположне питання, без адекватного пошуку відповіді на яке нівелюється розгляд усіх інших проблем у кримінально-правовій площині (в тому числі й проблематика нормативності кримінального права як його найсуттєвішої властивості). Адже не можливо вирішувати приватні проблеми, не розібравшись із загальними.

Як видається, важливе значення для тлумачення сутності кримінального права має аналіз окремих його структурних елементів, зокрема принципів кримінального права.

Аналіз останніх досліджень показує, що заявлена тема носить комплексний характер. Окремі її аспекти фрагментарно досліджувалися на рівні теорії держави та права (наприклад,

М.І. Байтіним, Л.І. Заморською, Е.Г. Ліпатовим, Д.А. Монастирським, С.П. Погребняком, І.А. Полонкою, О.С. Сідоркіним, О.Є. Сурковою, Т.І. Фулей тощо). В кримінально-правовій площині (В.О. Гацелюком, В.В. Мальцевим, Т.Р. Сабітовим, В.Д. Філімоновим, Д.Ю. Фісенко тощо).

Однак, вузькоспрямованість наявних наукових розвідок обумовлює необхідність і доцільність проведення додаткових інтегративних пошукань у цій сфері.

Зважаючи на вищевикладене, метою даної статті є формування нового фокусу бачення принципів кримінального права як своєрідного продовження та деталізації нормативності кримінального права в структурі кримінального права.

Виклад основного матеріалу. «Принцип» (від лат. *principium* — засада, основа) — вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки і т.д. Ще одним значенням терміну «принцип» є основна особливість у влаштуванні будь-чого; основна засада, на якій будь-що побудовано; основа, від якої не відступають.

З філософських позицій принцип інтерпретується як першооснова, керівна ідея, основне правило поведінки.

В теорії держави та права під принципами права розуміються основні, вихідні засади, положення, ідеї, що виражають сутність права як специфічного соціального регулятора, які або прямо сформульовані в законі, або виводяться з його змісту.

Наявні в спеціалізованій літературі визначення принципів кримінального загалом відповідають загальнотеоретичним напрацюванням у цій сфері.

Так, В.В. Мальцев принципи кримінального права дефінує як вихідні, основоположні, фундаментальні ідеї кримінального права [1, с. 85, 110].

О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк зауважують, що принципи кримінального права — це найбільш загальні ідеї, які стосуються кримінального права у цілому [2, с. 69].

П.Л. Фріс обгрунтовує, що «...принципи кримінального права — це фундаментальні ідеї, які лежать в основі побудови кримінального права, визначають його систему та методи реалізації» [3, с. 13].

Принципи кримінального права носять об'єктивно-суб'єктивний характер [4, с. 9].

Об'єктивність принципів кримінального права означає, що вони завжди відображають об'єктивну реальність своєї історичної епохи [4, с. 9].

Суб'єктивність принципів кримінального права полягає у тому, що

вони становлять продукт свідомої діяльності людей, формуються, проходячи через їхню свідомість, узгоджуються з їх волею.

Важливо звернути увагу й на те, що держава не створює принципи кримінального права, а тільки закріплює їх в юридичних актах. Тобто джерелом походження принципів кримінального права є не воля держави, а найкращі надбання суспільства в правовій сфері на певному шаблі його історичного розвитку.

Фундаментом (осьовим центром) принципів кримінального права виступає така категорія етичного, морального та соціально-правового характеру як соціальна справедливість, що живить і насичує собою кожен із принципів кримінального права та асоціюється в суспільній свідомості із правдою та істиною [5, с. 26, 219; 1, с. 107].

Саме тому слід погодитися із думкою про те, що «...не кримінальне право є критерієм справедливості, а справедливість виступає найважливішим критерієм кримінального права» (в даному контексті мова йде про позитивне кримінальне право) [6, с. 258].

Зважаючи на вищевикладене, принципи кримінального права в найбільш узагальненому вигляді представляється можливим дефінувати як керівні ідеї, які носять об'єктивно-суб'єктивний характер, відзеркалюють найкращі надбання суспільства в правовій сфері, ґрунтуються на соціальній справедливості і визначають квінтесенцію протидії злочинності засобами кримінального права.

Загальновідомо, що норма є одиничним, але не єдиним виявом нормативності. В даному ключі принагідно зазначити, що нормативними є також принципи права, які можна ще назвати нормативними необхідностями,

а норми права — нормативними вимогами [7, с. 194; 8, с. 346].

Таке розмежування має на меті не лише виокремлення принципів права як конструкцій, відмінних від правових норм, а й обґрунтування тієї тези, що принципи права є базисними організаторами правового простору буття суб'єктів, у той час як правові норми наповнюють цей простір [8, с. 346].

З аксіоматичного пріоритету принципів над нормами права випливає й те, що більшість норм формується під впливом або на розвиток того чи іншого принципу або групи принципів і не повинні їм суперечити. Правові норми є зазвичай лише різними проявами дії принципів, засобами їх конкретизації [9, с. 47-48].

Нормативність принципів права означає, що вони, так само, як і норми права, мають загальний характер, який проявляється в їх неперсоніфікованості й невичерпності [9, с. 37].

Неперсоніфікованість, тобто відсутність вказівки на конкретного адресата, дозволяє принципам адресуватися не одній якійсь особі, а відразу багатьом, поіменно не перерахованим.

Невичерпність принципів означає можливість їх багаторазової реалізації. Іншими словами, принцип встановлює правило (стандарт) для невідомої (потенційно нескінченної) кількості випадків певного виду і невідомої кількості осіб певної категорії [9, с. 37-38].

Дані міркування в повній мірі поширюються і на принципи кримінального права як різновиди принципів права.

На наш погляд, є всі підстави стверджувати про те, що принципи кримінального права, будучи структурним елементом кримінального права, у своїй сукупності акумулюють нормативність кримінального права як найсуттєвішу його властивість і

тим самим відображають закономірності, що притаманні кримінальному праву.

Нормативність принципів кримінального права наочно проявляється у їх основних ознаках, до яких, зокрема, можна віднести наступні.

По-перше, принципи кримінального права, так само як і принципи права, є концентрованим виразом найважливіших цінностей, що існують у суспільстві.

В цьому сенсі резонними є міркування В.М. Кудрявцева, який стверджує про те, що «...дуже часто соціальні цінності, які відображаються у праві, стають правовими ідеями, принципами права, знаходять у них як би «друге народження» [10, с. 99].

В даному ключі ми також повністю погоджуємося з доводами В.В. Мальцева на рахунок того, що кримінальне законодавство, яке суперечить принципам кримінального права, а тому й основним гуманістичним цінностям, буде сприйматися суспільством як чуже йому інерідне соціальне явище, як несправедливий, а отже й мало-ефективний інструмент управління соціумом [1, с. 11].

Підкріпимо вищенаведені міркування конкретними прикладами.

Так, як уже йшлося, згідно із Основним законом нашої держави, людина визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).

Дане вихідне положення закладено в основу практично всіх принципів кримінального права (наприклад, принципів гуманізму, законності, винної відповідальності, особистого характеру відповідальності, індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання тощо) та залишається непохитним навіть в тих випадках, коли виникає ситуація колізійності

між окремо взятими принципами кримінального права.

По-друге, принципи кримінального права, так само, як і принципи права, характеризуються регулятивністю, що означає їх здатність бути регуляторами суспільних відносин.

Регулятивний потенціал принципів кримінального права залежить від приналежності останніх до положень Загальної чи Особливої частини КК України.

Так, за будь-яких обставин, значущість принципів кримінального права зростає, коли йдеться про Загальну частину Кримінального закону, адже її приписи безпосередньо не пов'язані із конкретними видами суспільно небезпечної поведінки людини (наприклад, норми, що встановлюють систему і види покарань (ст. 50-64 КК), загальні засади і спеціальні правила призначення покарання (ст. 65-73 КК), порядок і підстави звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 44-49 КК) або визначають особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (ст. 97-108 КК), тому є більш абстрактними за своїм характером, що потенційно ускладнює їх використання. Тому по відношенню до положень Загальної частини КК (свого роду етичної основи кримінального права) принципи кримінального права, будучи духом кримінального права, часто і густо виконують роль «арбітрів» при вирішенні різного роду юридичних колізій [1, с. 76,80; 5, с. 239-242].

Дещо помірнішим є їх вплив на Особливу частину КК України, адже норми кримінального права, представлені в ній, більш деталізовані, до того ж згідно із ч. 4 ст. 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (це положення, як

відомо, розраховано саме на Особливу частину КК).

По-третє, принципи кримінального права, так само, як і принципи права, будучи регуляторами суспільних відносин, характеризуються універсальністю.

Безперечно, будь-яка норма права за своїм визначенням є узагальненням — оскільки вона встановлена для невідомої кількості актів і фактів. Проте це не заважає їй зберігати свою специфіку: вона регулює лише однорідні випадки, тобто ті факти чи акти, що відповідають її предмету. Принцип же, навпаки, виступає як узагальнення, оскільки він передбачає застосування певного правила щодо різноманітних випадків, які підлягають правовому регулюванню. Тому порівняно з нормами принципи права є нормативними узагальненнями найвищого рівня, свого роду згустками правової матерії. Через це принципи зазвичай не прив'язують жодний визначений деталізований результат ні до якого визначеного деталізованого фактичного стану [9, с. 47-48].

На наш погляд, дані загальнотеоретичні міркування не втрачають свою вагу і щодо принципів кримінального права.

По-четверте, принципи кримінального права характеризуються загальнообов'язковістю на двох рівнях кримінально-правового регулювання: правотворчому та правозастосовчому, оскільки є загальнозначущими [4, с. 9].

Проілюструємо дане твердження на прикладі принципу соціальної справедливості, який, зазвичай асоціюється із співрозмірністю (станом певної рівноваги) між людським вчинком та реакцією у відповідь, тобто відповідністю форм та заходів кримінально-правового впливу ступеню тяжкості вчиненого злочину, обставинам його вчинення і особи винного.

Враховання двох останніх факторів — обставин вчинення злочину і особи винного — в сенсі індивідуалізації покарання відносяться до компетенції суду. При цьому, керуючись справедливістю як дороговказом, законодавець повинен забезпечити відповідний вибір покарань чи інших заходів кримінально-правового характеру, що взагалі можуть застосовуватися за вчинення злочинів, дотримання системної послідовності встановлення покарань у санкціях Особливої частини, узгодженість видів і розмірів (термінів) покарань з урахуванням тяжкості злочинів, можливості сукупності злочинів, дотримання можливості справедливого застосування санкції до всіх категорій осіб, які підлягають кримінальній відповідальності, установлення в альтернативних санкціях проміжних за суворістю видів покарань, пропорційність підвищення і зниження розмірів (строків) покарань та ін. [11, с. 110-113; 6, 257-265; 12, 108, 131-164].

По-п'яте, принципи кримінального права характеризуються системністю в тому сенсі, що: а) здійснюють системоутворюючу функцію для кримінального права (впорядковують його структурні елементи) [13, с. 57-71] і б) при цьому самі утворюють внутрішню взаємопов'язану сукупність, що досягає рівня цілісної системи [14, с. 67].

Враховуючи тематику заявленого дослідження, підкреслимо, що нас цікавитиме переважно перший аспект системності принципів кримінального права, оскільки саме він має нормативне значення.

Як абсолютно вірно пишуть на даний рахунок теоретики права, принципи права виконують системоорганізуючу функцію по відношенню до права [15, с. 11-14]. Вони відображають закономірності розвитку права

і забезпечують стійкий зв'язок нормативних приписів не лише в межах однієї галузі права, а й у системі права загалом. В даному сенсі принципи права є центральною ланкою правового матеріалу, свого роду «стрижнем» юридичних конструкцій, «родзинкою» того чи іншого структурного підрозділу системи права. Вони — ніби «сухий залишок» правової матерії, її скелет, її суть, звільнена від конкретики й окремішності [16, с. 195].

Можна знайти міркування подібного кшталту і серед спеціалістів у галузі кримінального права.

Зокрема, В.Д. Філімонов вважає, що в принципах кримінального права знаходять прояв закономірні зв'язки його елементів. Вони виконують у кримінальному праві інтегруючу роль і є провідною основою його системи [17, с. 32]. Вчений також додає, що «...принципи кримінального права відіграють роль свого роду контрапункта, який гармонізує всю сукупність кримінально-правових норм, відсіваючи непотрібні, а подекуди і шкідливі положення та формуючи в кінцевому рахунку такий зміст...кримінального законодавства, який в найбільшій мірі відповідає потребам суспільства» [17, с. 33].

І, нарешті, по-шосте, принципи кримінального права характеризуються стійкістю.

У порівнянні з правовими нормами принципи права відрізняються більшою стійкістю, залишаються незмінними протягом тривалого часу [9, с. 47-48].

Як наслідок, принципи права (їх врахування) — основа стабільності закону, тобто його здатності бути адекватним регулятором суспільних відносин впродовж тривалого часу без внесення до нього концептуальних (змістовних) змін. У свою чергу, ста-

більність закону — важлива складова його якості [18, с. 4].

Із цього приводу М.М. Бабаєв та Ю.Є. Пудовочкін резонно зазначають, що принципи кримінального права — це його «скелет» та «імумна система» [19].

Схожих поглядів притримується й Г.В. Денисова, яка стверджує, що принципи кримінального права — елемент його системозберігаючого механізму, цементуючий розчин, що з'єднує цеглини й блоки, із яких побудовано кримінальне право [20, с. 108-109].

Таким чином, підбиваючи **загальні підсумки** проведеного у даній статті дослідження, представляється можливим резюмувати про наступне.

1. Принципи кримінального права — це керівні ідеї, які носять об'єктивно-суб'єктивний характер, відзеркалюють найкращі надбання

суспільства в правовій сфері, ґрунтуються на соціальній справедливості і визначають квінтесенцію протидії злочинності засобами кримінального права.

2. Будучи структурним елементом кримінального права, принципи кримінального права у своїй сукупності акумулюють нормативність кримінального права як найсуттєвішу його властивість і тим самим відображають закономірності, що притаманні кримінальному праву.

3. Нормативність принципів кримінального права наочно проявляється у їх основних ознаках, до яких зокрема можна віднести наступні: вони є концентрованим виразом найважливіших цінностей, що існують у суспільстві; регулятивність; універсальність; загальнообов'язковість; системність; стійкість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности / В.В. Мальцев. — СПб. : «Юридический центр Пресс», 2004. — 694 с.
2. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. — К.: Ваіте, 2014. — 944 с.
3. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене. — К.: Атіка, 2009. — 512 с.
4. Степаненко О.В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Степаненко. — Одеса, 2017. — 252 с.
5. Арендаренко А.В. Принцип социальной справедливости в уголовном праве Российской Федерации. Теоретико-правовые аспекты: монография / А.В. Арендаренко. — М.: ЮНИТИ-ДАНА:Закон и право, 2009. — 359 с.
6. Бунин О.Ю. Справедливость уголовного закона / О.Ю. Бунин // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 26 (65). — 2013. — №2-2. — С. 257-265.
7. Полонка І.А. Нормативність права: загальнотеоретичний аналіз : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / Іванна Анатоліївна Полонка ; Національний університет «Львівська політехніка». — Львів, 2013. — 221 с.
8. Крижановський А.Ф. Сучасний погляд на правову нормативність / А.Ф. Крижановський // Право України. — 2013. — №10. — С. 344-347.
9. Погребняк С.П. Основположні принципи права: дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / С.П. Погребняк. — Х., 2009. — 433 с.

10. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. — М.: Юрид. лит., 1978. — 192 с.
11. Бунин О.Ю. Реализация принципа справедливости при установлении санкций уголовно-правовых норм / О.Ю. Бунин. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. — 128 с.
12. Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Книженко. — Харків, 2011. — 431 с.
13. Сабитов Т.Р. Уголовно-правовые принципы: методы познания, сущность и содержание: монография. — М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2012. — 192 с.
14. Уголовное право России : Общая часть: Учебник / Под ред. Н.М. Кропачева, Б.В. Волженкина, В.В. Орехова. — СПб. : Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2006. — 1064 с.
15. Воронин М.В. Основания и проявления системности права: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / М.В. Воронин. — Казань, 2013. — 20 с.
16. Лившиц Р.З. Теория права / Р.З. Лившиц. — 2-е изд. — М. : БЕК, 2001. — 224 с.
17. Филимонов В.Д. Принципы уголовного права / В.Д. Филимонов. — М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. — 139 с.
18. Монастирський Д.А. Стабільність закону: поняття, сутність та фактори забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / Д.А. Монастирський. — К., 2009. — 15 с.
19. Бабаев М.М., Пудовочкин Ю.Е. Принципы уголовного права и основания его устойчивого развития / М.М. Бабаев, Ю.Е. Пудовочкин. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://sartraccs.ru/i.php?oreg=read_file&filename=Pub/crp.htm.
20. Денисова А.В. Системность российского уголовного права: проблемы философской и юридической интерпретации: монография / А.В. Денисова. — Самара: Издательство «Самарский университет», 2014. —160 с.

Вечерова Е.Н.

Принципы уголовного права: нормативное измерение.

Аннотация. В статье представлен новый фокус видения принципов уголовного права как своеобразного продолжения и детализации нормативности уголовного права в структуре уголовного права. Дано авторское определение принципов уголовного как руководящих идей, которые носят объективно-субъективный характер, зеркально отражают наилучшие достижения общества в правовой сфере, основываются на социальной справедливости и определяют quintэссенцию противодействия преступности средствами уголовного права. Анализируются отдельно взятые признаки принципов уголовного права с позиций их нормативного наполнения.

Ключевые слова: нормативность, ценности, уголовно-правовое регулирование, принципы уголовного права, нормы уголовного права, функции уголовного права.

Y. Vecherova

Principles of criminal law: normative dimension.

Sammery. The article presents a new focus of the vision of the principles of criminal law as a kind of continuation and detail of the normative character of criminal law in the structure of criminal law. The author defines the principles of criminal justice as guiding ideas that are objective and subjective, mirror the best achievements of society in the legal sphere, based on social justice and define the quintessence of combating crime by means of criminal law. The author analyzes the individual features of the principles of criminal law from the standpoint of their normative content.

Keywords: normativity, values, criminal-legal regulation, principles of criminal law, criminal law, functions of criminal law.